

WIJ, EUROPEANEN

EEN ONWAARSCHIJNLIJKE
ONTSTAANSGESCHIEDENIS

MARCEL HULSPAS

Een nieuw begin

In de vijfde eeuw viel het West-Romeinse Rijk uiteen. Drie eeuwen later deed Karel de Grote een poging de oude eenheid te herstellen, maar tegen 900 viel het Karolingische Rijk definitief uiteen. Ondanks alle dromen, voorstellen en vaak gewelddadige pogingen zou Europa daarna altijd diep verdeeld blijven. Wat resteerde was de culturele eenheid geschapen door de Karolingische Renaissance.

HOOFDSTUK 1

Franken, moslims, Europeanen 400-750

In 406 staken drie Germaanse stammen, de Sueben, de Alanen en de Vandalen, de Rijn over. Door een chronisch gebrek aan soldaten was het Romeinse gezag aan de andere kant van de rivier ernstig verzwakt, en de vechtlustige indringers konden gaan en staan waar ze wilden. Na drie jaar zwerven, voornamelijk in de Romeinse provincie Gallia, staken ze de Pyreneeën over naar de provincie Hispania. De Vandalen trokken daarna door naar Noord-Afrika. Ondertussen vestigde een andere stam, de Bourgondiërs, zich in het dal van de Rhône. Kort daarop verschenen ook de ‘Goten’ in Frankrijk. Dat wil zeggen, een Romeins huurlingenleger, met daarin een groot aantal leden van de stam der Goten, onder leiding van de opstandige generaal Alarik, drong vanuit de Balkan Italië binnen en plunderde Rome in 410. Nadat Alarik was gestorven, trok datzelfde leger naar Zuidwest-Frankrijk, en een deel van hen viel Hispania binnen.

De plundering van Rome zorgde voor paniek, met name onder intellectuelen en bestuurders. Rome was al lang geen hoofdstad meer maar nog wel de wieg, het geestelijk centrum van het rijk. Er was een oud verhaal dat als Rome ten onder zou gaan, de wereld spoedig zou volgen. Dat laatste gebeurde niet, maar de ‘barbaarse’ overheersers verdwenen ook niet. Er zat niets anders op dan hun aanwezigheid accepteren – en kijken of ze zich lieten ‘beschaven’ door ze te bekeren. In reactie op de plundering schreef bisschop Augustinus van Hippo (354-430) in zijn *De civitate Dei* (circa 420; ‘Over de stad van God’) dat het aardse Rome onbelangrijk was. Het ging om de ‘Stad van God’, de gemeenschap van christenen. En die groeide alleen maar. Hij riep zijn geloofsgenoten op om de barbaren te bekeren. Nu waren veel van die stammen al be-

keerd, namelijk tot het arianisme, maar die vorm van christendom was niet van het ‘ware’ roomse christendom.¹ Zo’n dertig jaar na ‘De Stad van God’ schreef bisschop Salvianus van Marseille (circa 400-475) dat de barbaren het hart op de goede plaats hadden en dat de ellende die ze hadden veroorzaakt gewoon Gods straf was geweest voor de zonden van de Romeinen.

Terwijl intellectuelen hun best deden om de indringers te aanvaarden, deden de nieuwe heersers hun best om beschaafd te lijken. Onderdeel daarvan was dat ze hun clan of ‘volk’ een respectabele geschiedenis moesten geven. Zoiets als de *Ilias* en de *Odyssee* (voor de Grieken), de *Aeneis* (voor de Romeinen) en de Hebreeuwse Bijbel (voor de Joden). Zo ontstond in de zesde/zevende eeuw een reeks ‘geschiedenisboeken’ van de nieuwe volken, waarin het onderwerp migratie onvermijdelijk een centrale rol speelde. Zo schreef ene Jordanes, een Byzantijn van Gotische afkomst, rond 550 de *Getica*, een geschiedenis van de Ostrogoten.² Volgens hem stamden zij af van de Scythen, een legendarisch Euraziatisch steppevolk, en waren ze via Scandinavië in Italië beland. Isidorus van Sevilla (550-636) schreef een geschiedenis waarin zijn nieuwe heersers, de Visigoten, afstamden van de legendarische Bijbelse koningen Gog en Magog. Het Scandinavië-thema keerde rond 650 terug in een Italiaans werk, de *Origo Gentis Langobardorum* (‘Oorsprong van het Longobardische volk’), waarin gesteld werd dat de Longobarden ook uit Scandinavië kwamen. De Engelse monnik Beda Venerabilis (672-735) tot slot schreef een *Historia ecclesiae gentis Anglorum* waarin hij stelt dat de Angelen de Noordzee overstaken en Engeland veroverden; niet echt bezijden de waarheid maar wel overdreven.³

De voormalige Romeinse provincie Gallia werd in die tijd beheerst/bestuurd door de restanten van een Romeins leger, de ‘Franken’. Een van hun eerste krachtige leiders, ‘koning’ Clovis († 511), bekeerde zich rond 500 tot het roomse christendom. Waarom hij voor Rome koos is niet duidelijk, maar er zaten voordelen aan: religieuze verschillen waren een goede reden om oorlogen te starten. De Franken kregen overigens pas laat hun eigen geschiedenis. Alhoewel de beroemde bisschop Gregorius van Tours († 593) zijn Frankische meesters vereerde met tien geschiedenisboeken (ofwel *Decem libri historiae*) was de herkomst van de Franken pas te vinden in het *Liber historiae francorum* (circa 730; ‘Boek over

1 Het arianisme dateerde uit de derde eeuw. De Gotische auteur Wulfila (circa 311-383) maakte hier kennis mee, vertaalde het Nieuwe Testament en de ariane kerkliturgie naar het Gotisch (daar moest hij een alfabet voor verzinnen), en verspreidde dit onder zijn stamgenoten. Andere stammen namen dit over.

2 Dat was de naam voor het leger rond ‘koning’ Theodorik de Grote (474-526). De Ostrogoten waren Italië binnengevallen, maar werden op dat moment onder de voet gelopen door de Byzantijnen. Jordanes pleitte in zijn *Getica* voor vrede.

3 Beda is vooral bekend als de bedenker van de tijdrekening sinds de geboorte van Christus (‘Anno Domini’) die door Karel de Grote in Europa werd ingevoerd.

de geschiedenis van de Franken'). De anonieme auteur had zich laten inspireren door de *Aeneis* van Vergilius en schreef dat de Franken, net als de Romeinen, afstamden van de Trojanen. Een passende oorsprong voor een 'volk' dat zich had ontpopt als echte veroveraars.

Het Frankische Rijk bestond uit vijf regio's. De 'thuisbasis' was Austrasië, dat delen van het huidige Duitsland, België, Nederland en Frankrijk omvatte, met als voornaamste stad Metz. Latere toevoegingen waren Alemannië (pakweg de huidige Elzas tot in Beieren), Neustrië (Centraal-Frankrijk, met als voornaamste stad Parijs) en Bourgondië (Zuidoost-Frankrijk). Clovis voegde daar rond 500 Aquitanië, Zuidwest-Frankrijk, aan toe. Het rijk werd officieel bestuurd door koningen, maar vanaf omstreeks 700 werden deze overvleugeld door de *majordomus*, de 'heer van het huis', oftewel de hofmeier.

Decennialang hadden de Franken weinig te vrezen, maar rond 730 kwam aan die rust een einde, met de verovering van Hispania, ofwel het Iberisch Schiereiland, door de Arabieren. Dat was eigenlijk een toevalstreffer. In de zeventig jaar na de dood van de profeet Mohammed in 632 waren Arabische legers diep doorgedrongen in Noord-Afrika. De Noord-Afrikaanse Berbers hadden heel lang hardnekkig tegenstand geboden maar uiteindelijk waren ze verslagen en veel Berbers traden toe tot de Arabische legers. Maar de Arabieren beschouwden hen als minderwaardig en er ontstonden gevaarlijke interne spanningen. De Arabische leiders besloten een oude, beproefde truc toe te passen: het wegsturen van oproerige eenheden om elders te gaan vechten, dit keer naar de overkant van de Middellandse Zee.

In 711 waagde Tariq ibn Ziyad (670-720), gouverneur van de stad Tanger, de oversteek met enkele duizenden Berber-soldaten. Hij kwam tegenover de Gotische koning Roderik te staan, en versloeg deze met gemak. Daarmee lag plotse-ling heel Hispania open voor Tariq en zijn troepen. Zijn meerdere, Moessa ibn Noessair (640-716), de onderkoning van de provincie Ifriqiya, was bang dat hij naast de buit zou grijpen, formeerde snel een (vooral Arabisch) leger en stak ook de Middellandse Zee over. Samen met Tariq veroverde hij in pakweg twee jaar tijd vrijwel het hele Iberisch Schiereiland. Veel geweld kwam er niet aan te pas. Stad na stad, edelman na edelman, gaf zich aan hen over. De snelle ondergang van Roderik had voor volledige verlamming gezorgd. Veel veranderde er niet; steden kregen een kleine bezettingsmacht over de vloer, en bestuurders beloofden plechtig dat iedereen voortaan de islamitische belasting voor ongelovigen, de *djizja*, zou betalen.

De nieuwe islamitische 'provincie' Al-Andalus, zoals Hispania ging heten, werd een lappendeken van half autonome steden en streken, met als enige echt Arabische stad de hoofdstad Córdoba. Wat resteerde van Visigotisch/christelijk Spanje was de stad Barcelona en zijn achterland. Voordat Tariq en Moessa die konden veroveren, kregen ze van kalief Al-Walid, de hoogste leider van de gelovigen, de

opdracht om zich bij hem in Damascus te komen melden. Dat onverwacht terugroepen was een beproefde methode om de loyaliteit van lokale, wat al te succesvolle potentiaatjes te testen. Tariq vertrok direct; Moessa treuzelde een paar maanden. Hij werd bij aankomst van verraad beschuldigd en ter dood veroordeeld.⁴

Barcelona werd in 717/718 alsnog veroverd door Al-Samh ibn Malik, die kort daarna werd benoemd tot onderkoning van Al-Andalus. Al-Samh droomde van nieuwe triomfen en trok daarna noordwaarts, doorkruiste de Pyreneeën en trok de Frankische grensstreek Septimanië binnen (ruwweg de streek tussen de Pyreneeën en de monding van de Rhône). De verovering van Narbonne verliep vlot; althans dat suggereert het verhaal dat hij de stad zo kon binnenrijden omdat de poorten openstonden om de druivenoogst binnen te halen. Eenmaal binnen pakte Al-Samh de zaken grondig aan: alle mannen werden vermoord, vrouwen en kinderen werden tot slaaf gemaakt en vanuit Noord-Afrika liet hij families aanvoeren om de stad, voortaan Arbuna genaamd, opnieuw te bevolken. Béziers, Carcassonne en de havenstad Agde ondergingen hetzelfde lot. Uiteindelijk bereikte Al-Samh Nîmes. Dat vond hij ver genoeg, al trokken kleinere legereenheden verder noordwaarts, tot in Bourgondië, waar ze in augustus 725 de stad Autun verwoestten. Zo raakte een eeuw na de dood van Mohammed West-Europa doordrongen van de Arabische dreiging.

Ondertussen was een ander Arabisch leger in 721 noordwestwaarts getrokken, in de richting van Aquitanië. Die aanval verliep minder vlot. De Arabieren belegerden Toulouse maar werden verdreven door graaf Odo van Aquitanië († 735). Al-Samh kwam daarbij om het leven. In de jaren daarna wist Odo nieuwe invallen te voorkomen, onder andere door de Berberse krijgshoofd Oethman ibn Naissa uit te spelen tegen zijn superieuren in Córdoba. De nieuwe gouverneur van Al-Andalus, Abd al-Rahman, kreeg daar lucht van, versloeg Oethman en maakte vervolgens Aix-en-Provence met de grond gelijk, daarna trok hij op tegen Aquitanië. Hij plunderde Bordeaux en versloeg Odo in de Slag aan de Garonne (732). Odo wist te ontkomen en reisde zo snel mogelijk naar Herstal, vlak bij Luik, om daar te overleggen met hofmeier Karel Martel (689-741).

Odo en Karel waren geen vrienden maar Karel begreep dat hij moest ingrijpen. Als Abd al-Rahman de stad Tours zou bereiken, kon hij de hand leggen op de relieken (resten) van de belangrijkste Frankische heilige, Martinus.⁵ Karel trok hem tegemoet. De twee troffen elkaar ergens tussen Tours en Poitiers. De Slag bij

4 Dankzij zijn immense rijkdom kon hij de doodstraf afkopen, maar hij is nooit teruggekeerd naar Al-Andalus.

5 Martinus (316-397) was de 'beschermheilige' van de Frankische heersers. Dankzij de Franken zou hij uitgroeien tot een van de belangrijkste heiligen van Europa. Abd al-Rahman wist praktisch niets van de gebieden die hij veroverde, maar mogelijk wist hij wél dat Tours een rijke stad moest zijn.

Poitiers (732) werd een overwinning voor Karel Martel. De volgende beschrijving van de veldslag komt van een christelijke kroniekschrijver in Al-Andalus:⁶

Toen Abd al-Rahman Odo achternazat, besloot hij Tours te plunderen door zijn paleizen te verwoesten en kerken in brand te steken. Daar stuitte hij op de consul van Austrasië, genaamd Karel, die, omdat hij vanaf zijn jeugd bewezen had een strijder te zijn en een deskundige op militair gebied, door Odo was gevraagd te komen. Nadat beide zijden elkaar gedurende zeven dagen getreiterd hadden met overvallen, bereidden ze zich eindelijk voor op de veldslag, en ze vochten fel. De noordelijke volken waren onbeweeglijk als een muur, aaneengesloten als een gletsjer in de koude streken. In een oogwenk doodden ze de Arabieren met het zwaard. De Austrasiërs, een groot aantal soldaten en zwaarbewapend, doodden de koning, Abd al-Rahman, toen ze hem vonden, en doorklieften zijn borst.

De onbekende auteur van deze in het Latijn geschreven ‘Kroniek van 754’ zocht naar woorden om de strijdende partijen te omschrijven. Hij was geen moslim en omschreef hen (in feite zijn meesters) zoals toen gebruikelijk in christelijke kring als Ismaëlieten of Saracenen.⁷ Hun christelijke tegenstanders duidt hij dan weer aan als Austrasiërs, dan weer als Franken, maar in een breder verband, zo lijkt het, spreekt hij van *europenses*. De naam van het continent ‘Europa’ was al heel oud, maar dit is de oudste vermelding waarbij deze geografische aanduiding omgewerkt is tot een naam voor de gezamenlijke bewoners, de ‘Europeanen’. Het lijkt erop dat deze term gangbaar was onder de christenen in Al-Andalus, en dat ze die gebruikten om hun geloofsgenoten in het noorden aan te duiden. Geloofsgenoten die, twintig jaar na Poitiers, een steeds grotere macht tentoonspreidden – en wie weet, ooit, de moslims weer uit het schiereiland zouden verdrijven.

De dood van Abd al-Rahman was een zware slag voor de islam. En daar bleef het niet bij. Karel Martel heroverde Septimanië en versloeg de zoon van Abd al-Rahman, Uqba ibn al-Hajjaj, in de Slag aan de Berre (737).⁸

---

6 De (christelijke) auteur van de Latijnse ‘Kroniek van 754’ had moeite de strijdende partijen te omschrijven. Hij sprak van Austrasiërs, Franken en ook wel Europeanen versus de Saracenen/Ismaëlieten. Het verslag bevat daarmee de oudste vermelding van *europenses*, ‘Europeanen’.

7 ‘Ismaëlieten’ omdat de Arabieren beschouwd werden als de nazaten van Jakob’s zoon Ismaël. De oorsprong van de aanduiding ‘Saracenen’, die in de achtste eeuw opduikt, is onbekend.

8 Afgezien van de hoofdstad Narbonne. Karels zoon Pepijn de Korte zou Narbonne in 759 alsnog veroveren.

Toen hij zijn einde voelde naderen, droeg Karel (zonder rekening te houden met de zittende, machteloze koning) het rijk over aan Karloman en Pepijn, beiden zonen van zijn eerste vrouw Rotrude. Karloman kreeg Austrasië en Alemannië, Pepijn kreeg Neustrië, Bourgondië en Aquitanië. Grifo, een zoon van Karel bij zijn tweede vrouw Swanahilde, kreeg niets (en zou in 753 het loodje leggen). Karloman verdween al snel uit beeld; Pepijn werd alleenheerser.⁹ Pepijn ‘de Korte’ (747-768) vroeg toestemming aan Rome om de zittende koning Childerik III aan de kant te schuiven. Een van onze belangrijkste bronnen, de Frankische Rijksannalen, vermelden voor het jaar 749:¹⁰

Bisschop Burchard van Würzburg en kapelaan Fulrad¹¹ werden [door Pepijn] naar paus Zacharias gestuurd met de vraag of het al dan niet juist was dat de koning van de Franken geen koninklijk gezag kon uitoefenen, wat op dat moment het geval was. Paus Zacharias gaf de opdracht aan Pepijn dat het beter was om diegene koning te noemen die de koninklijke macht daadwerkelijk bezat, dan diegene die die macht slechts in naam bezat.

Korte tijd later zette Pepijn Childerik aan de kant en liet hij zich tot koning zalven. Jazeker, zalven, zoals de oudtestamentische koningen. Eerst in 751, waarschijnlijk door Bonifatius, en drie jaar later nóg een keer door paus Zacharias. Vanuit Al-Andalus moet het geleden hebben alsof de ‘Europeanen’ voortaan geleid werden door een machtige, door God gezegende koning.

HOOFDSTUK 2

Poelen van verderf 700-1100

Onder de Franken raakten het kerkelijk en het wereldlijk bestuur nauw met elkaar verweven. In de eeuwen daarna deden kerkleiders verwoede pogingen de Kerk te zuiveren door die twee weer te scheiden. Ze richtten hun aanvallen daarbij vooral op de in hun ogen extreem verdachte, door adellijke dames bestuurde vrouwenkloosters.

9 Karloman nodigde een aantal opstandige Allemannische edelen uit voor overleg, maar liet hen toen grijpen en doden (‘De Bloedraad van Cannstatt’). Kort na deze schanddaad vertrok hij naar Rome, waar hij monnik werd.

10 De *Annales regni Francorum* (‘Annalen van het Frankische Rijk’) beschrijven de geschiedenis van de Franken van 741 tot 829. Ze zijn in verschillende fasen geschreven. Vermoedelijk was de geleerde Alcuinus (735-804) een van de auteurs.

11 Burchard was afkomstig uit Engeland en een collega van Bonifatius. Fulrad was abt van het klooster van Saint-Denis.

De Franken leverden een cruciale bijdrage aan de verbreiding van de roomse variant van het christendom over Europa. Eerst richtten ze zich tegen het arianisme, de ‘Germaanse’ variant. Daarna steunden ze roomse zendelingen die een halt moesten toeroepen aan de opmars van de Ierse variant, die na het vertrek van de Romeinen door Ierse zendelingen werd verspreid. Om te beginnen, uiteraard, in Engeland, dat in die eeuw juist weer volledig ‘heidens’ was geworden. Columbanus (circa 540-615) stichtte in 565 een klooster op het eiland Iona/Hy, aan de Schotse noordwestkust, en daarna Lindisfarne, aan de Engelse oostkust. Van daaruit trokken zendelingen eropuit. In antwoord op deze Ierse ‘uitdaging’ besloot paus Gregorius I (r. 590-604) om ene Augustinus naar Engeland te sturen, naar het hof van koning Aethelberht van Kent.¹² Aethelberht was kort daarvoor getrouwd met Bertha, de dochter van de Frankische koning Charibert, en hij had daarbij beloofd rooms christen te worden.

Augustinus zorgde ervoor dat Aethelberht zich liet dopen waarna enkele aan hem ondergeschikte ‘koningen’ zijn voorbeeld volgden. Hij zorgde er ook voor dat er in Canterbury een (roomse) aartsbisschop kwam, die bisschoppen benoemde in Londen en Rochester.¹³ Maar de bekering van Engeland ging niet van een leien dakje. Na de dood van Aethelberht in 616 kozen de Angelsaksische edelen Rædwald van East Anglia tot de nieuwe ‘hoge’ koning en alhoewel hij gedoopt zou zijn, keerde Rædwald terug naar het geloof van zijn voorvaderen en stuurde de bisschoppen weg. Rome wachtte, stuurde nieuwe zendelingen, maar hun invloed bleef beperkt tot de komst van bisschop Wilfrid (circa 633-circa 710). Deze adellijke zoon had gestudeerd in Lindisfarne, Canterbury en Rome. Terug in Engeland in 660 zorgde de onstuitbare Wilfrid ervoor dat de Engelse christenen voortaan de roomse ritus volgden.

Ondertussen was Columbanus de Noordzee overgestoken en had hij meerdere kloosters gesticht, onder andere in 590 in Luxeuil, bij Mulhouse. Nadat de Frankische koning Theudebert II hem het land uit had gezet, belandde hij in 612 in Italië, waar de Longobarden hem toestemming gaven een klooster te stichten in Bobbio, ten noorden van Genua. Daar stierf Columbanus in 615. Enkele decennia later zond abt Egbert van Rath Melsigi (639-729), een Iers klooster maar trouw aan Rome, een groot aantal zendelingen uit. Een van de belangrijkste was Willibrord (658-739). Hij was in 692 naar Rome gereisd om de paus toestemming te vragen om te mogen prediken onder de bewoners van Frisia, de kuststreek van

---

12 Beda Venerabilis vertelt dat Gregorius Augustinus uitzond nadat hij op de Romeinse slavenmarkt een aantal ‘Angelen’ had gezien en constateerde dat zij er zó ‘engelachtig’ uitzagen dat dit volk wel ontvankelijk moest zijn voor het ware geloof.

13 Een aartsbisschop stuurt een aantal bisschoppen aan en had in die tijd ook het recht bisschoppen te benoemen. Bisschoppen die dat laatste niet mochten, heetten metropo-
liet.

de Noordzee. Maar hij kreeg bij de Friezen, veelal nog trouw aan hun traditionele goden, geen poot aan de grond. Na de verwoesting van een heiligdom voor de Friese god Fosite op het eiland Helgoland ('Heilig land') sleurden de Friezen hem voor de lokale koning. Deze riep een vergadering bijeen waarbij uiteindelijk de goden over zijn lot moesten beslissen. Hoe dat godsoordeel verliep weten we niet, maar Willibrord overleefde het.¹⁴

De zendelingen van abt Egbert genoten de steun van de Franken en uiteindelijk gaf Frankisch wapengeweld de doorslag. In 695 versloegen de Franken de Friese koning Radbod in de Slag bij Dorestad. Pepijn stuurde Willibrord naar het vervallen Romeinse *castellum* van Trecht (Utrecht) waar hij binnen de Romeinse muren twee kerkjes bouwde, de ene gewijd aan Christus Salvator ('de redder') en de andere aan Martinus, de beschermheilige van de Franken. Willibrord slaagde er daarna in wat Friese notabelen te bekeren maar toen de Friezen in 714 in opstand kwamen, moest hij uitwijken naar het (door hem gestichte) klooster van Echternach. De opstand bloedde dood; Radbod stierf in 719 en vier jaar later voegde Karel Martel Frisia bij zijn rijk. Willibrord keerde terug, nogmaals belast met de bekering van de Friezen. Er volgde een tweede opstand onder leiding van koning Poppo (ook wel Bubo of Bobba) maar deze werd door Karel Martel in 734 neergeslagen in de Slag aan de Boorne. Frankische troepen plunderden Westelijk Friesland; Willibrord vertrok weer naar Echternach, waar hij stierf.

Zijn opvolger Winfried/Bonifatius (675-754) was in 716 gearriveerd en had gepredikt onder de Saksen.¹⁵ In 739 stichtte hij het eerste bisdom in Beieren, in Freisin, daarna volgden Erfurt en Fulda. In 745 werd hij de eerste aartsbisschop van Mainz. Bonifatius gaf ruiterslijk toe dat zijn succes te danken was aan de sterke arm van de Franken:

Zonder de steun van de Frankische vorst kan ik de gelovigen van de Kerk niet besturen, noch de priesters, geestelijken, monniken en nonnen van God beschermen, noch kan ik het uitvoeren van heidense riten verbieden of de verering van afgoden in Germania, zonder zijn bevelen en de angst die hij inboezemt.

Eenmaal naar Utrecht gestuurd trok Bonifatius met een gewapende eenheid Friesland binnen om nóg meer heidense heilige plaatsen aan te pakken, maar

---

14 Naar verluidt werd Willehad, die bij de rivier de Lauwers predikte, na een vergelijkbaar vergrijp óók aan zo'n godsoordeel onderworpen, en dat zou hij ook hebben overleefd.

15 Bonifatius voerde een interessante correspondentie met paus Zacharias (r. 741-752) over vragen als of er aan de onderkant van de aarde mensen leefden ('antipoden', een idee uit de Romeinse tijd) die onbereikbaar waren voor de bewoners van de bovenkant. Zacharias wees dat idee af, want dan zouden zij het ware geloof nooit kunnen vernemen.

hij werd bij Dokkum verslagen en gedood. Pepijn organiseerde daarop een straf-expeditie om de dood van de bisschop te wreken. De stoffelijke resten van Bonifatius werden naar Utrecht overgebracht, maar andere plaatsen aasden ook op de relieken, die vast veel pelgrims zouden trekken.¹⁶ Bonifatius had aangegeven dat hij in Fulda begraven wilde worden, maar de Utrechters wilden hem voor zichzelf. De heilige werkte daar niet aan mee: toen de Utrechters de kist met zijn lichaam naar een kerk wilden overbrengen, bleek deze niet te tillen. Vervoer per boot naar Fulda bleek wél mogelijk. Daar ging zijn lichaam naartoe; Mainz kreeg zijn bebloede kleren en zijn ingewanden; Utrecht moest genoeg nemen met een handjevol kleinere relieken, maar werd korte tijd later wel een officieel bisdom onder de aartsbisschop van Keulen.¹⁷ Ze zou uitgroeien tot de belangrijkste stad in de noordelijke Lage Landen.

Voor heersers als Karel Martel en Pepijn de Korte waren bisschoppen onderdeel van de koninklijke macht. De Engels/Ierse zendelingen maakten dan ook al snel plaats voor familieleden of trouwe vazallen, en in woelige grensstreken ging de voorkeur ook nog eens uit naar bedreven vechtjassen. Hetzelfde gold voor de abten van de belangrijkste kloosters. In de loop van de zevende/achtste eeuw groeide het aantal kloosters sterk. Ze waren voor de adel economisch aantrekkelijk, adellijke families konden zo hun vroomheid tonen en kloosters waren ook zeer geschikt om ‘overtollige’ familieleden, die anders voor problemen konden zorgen, netjes aan de kant te zetten. De economisch succesvolle kloosters, die goede winsten maakten, vergaarden enorm veel grond, die bewerkt werd door boeren en slaafgemaakten.¹⁸ Ze ontwikkelden zich tot ‘kloostersteden’, met tientallen gebouwen, zoals een centrale keuken, een vergaderzaal (aula), een bibliotheek met werkruimte voor schrijvers (scriptorium), opslagruimten, werkplaatsen, gastenverblijven en ga zo maar door, en dat alles gegroepeerd rond een of meer binnentuinen (*atria*), omlijst door overdekte wandelgangen (*claustra*).¹⁹

Hun uitgebreide commerciële netwerken werden vaak nog eens versterkt door koninklijke privileges die hen nog nauwer verbonden met de wereldse macht. Zo schonk Karel de Grote in een *capitularium* (wet) uit 775 tolvrijstellingen aan het klooster van Saint-Germain-des-Prés. We lezen over *negociantes discurrentes* (handelsreizigers) die op zoek waren naar *luminaria* (‘lichtgevers’, olijfolie voor lampen en/of bijenwas voor kaarsen):

---

16 Relieken hadden genezende kracht, dacht men, en waren daarom zeer gewild.

17 De stad kreeg twee kloosters met de status van kapittel, wat wilde zeggen dat deze bestuurd werden door seculiere (niet aan kloosterregels gebonden) kanunniken.

18 Wanneer de grond op grote afstand van het klooster lag, werd daar een ‘priorij’ gebouwd.

19 Verwarming was er niet. Vaak werd gedurende de winter één ruimte verwarmd, het calefactorium, waar kleumende monniken even op temperatuur mochten komen.

Wij verordenen langs deze weg, en we bevelen dat dit voor eeuwig van kracht zal blijven, dat van hen geen tol zal worden geëist in enige haven of gemeenschap, of het nu is in Rouen, Quentovic, Amiens, Utrecht of Dorestad (...)

Maar dat alles was nauwelijks te verenigen met waar het in kloosters om hoorde te draaien: een leven gericht op God, volgens de ‘Regel’ die rond 530 was opgesteld door de beroemde Benedictus van Nursia (480-547), de stichter van het klooster van Montecassino in Midden-Italië.²⁰ Benedictus’ *Regula* is gebaseerd op drie deugden: gehoorzaamheid (aan de abt), armoede en nederigheid. Maar alles met mate; *ne quid nimis* (niets in overdaad) was het uitgangspunt. Bidden én werken (*ora et labora*) waren allebei belangrijk. Benedictus stelde ook dat een klooster zoveel mogelijk zelfvoorzienend moest zijn; en wat aan het klooster werd geschonken, kon (door kloosterlingen) niet worden verkocht of weggegeven. Bovendien gold dat de monniken hun eigen abt moesten kunnen kiezen. Voor al deze regels gold dat de Frankische stichters/bestuurders er geen boodschap aan hadden. Kloosters waren in hun ogen bedrijven die goederen en geld moesten opbrengen.

Bonifatius zag dat met lede ogen aan en riep op tot hervorming. Uiteindelijk gaf Karel Martel de opdracht tot een synode, het Concilium Germanicum (742), geleid door Bonifatius, dat ten eerste vaststelde dat de Regel van Benedictus voortaan overal en altijd moest gelden. Bonifatius en zijn medestanders zouden daarop toezien. Het Concilie veroordeelde abten en bisschoppen die graag oorlog voerden:²¹

We hebben het de dienaren van God ten strengste verboden om wapens te dragen of te vechten, om zich aan te sluiten bij het leger of om tegen de vijand op te trekken, behalve zoveel als er uitgekozen zijn [door edelen] om God te dienen door de mis te celebreren of relieken te dragen [op het slagveld].

Maar het échte hete hangijzer was de invloed van de adel op de kloosters. De synode kon dat probleem onmogelijk rechtstreeks aanpakken; dus werd besloten tot een omweg: een aanval op het bestaan van ‘dubbelkloosters’, voor mannen en vrouwen, en op aparte vrouwenkloosters. Daarvan waren er heel wat. Het was in die tijd heel gewoon dat ook vrouwen toetraden tot een klooster, en daarbinnen een eigen plek kregen. Alleen een handjevol scherpslijpers waarschuwde dat de monniken op die manier ‘verleid’ konden worden tot zondige gedachten. Daar-

20 Het oudste Europese klooster werd waarschijnlijk gesticht rond 500 door Severinus in Napels. Hij inspireerde Benedictus. Montecassino werd in 577 geplunderd door de Longobarden, en in 883 door moslimstrijders. Rond 950 volgde een tweede herstart onder abt Aligermus (r. 948-985), waarna het klooster weer tot grote bloei kwam.

21 De uitspraak moest herhaald worden door een synode in 816 in Aken.

WIE ZIJN WIJ, EN WAAROM?

Dit is niet de zoveelste geschiedenis van Europa. *Wij, Europeanen* vertelt hoe we sinds de middeleeuwen altijd verschillend en verdeeld zijn geweest, maar ook expansief en ambitieus. De verdeeldheid leidde een aantal keer bijna tot onze ondergang, maar bracht ons ook democratie, de rechtsstaat en vrijheid van meningsuiting. Marcel Hulspas laat zien hoe Europa gevormd is door grootse idealen, door rationaliteit en vooruitgangdenken, én door schaduwkanten zoals ons hardnekkige superioriteitsdenken. Maar nu we door de recente ontwikkelingen gedwongen zijn om onze positie op het wereldtoneel opnieuw te formuleren – geopolitiek, economisch, en moreel – kunnen we ons geen mythes meer permitteren. Wie wil begrijpen waar Europa voor staat, en welke toekomst het heeft, moet haar fouten erkennen; moet begrijpen waar we vandaan komen.

Marcel Hulspas is wetenschapsjournalist en schrijver. Hij publiceerde veertien boeken, waaronder bij Uitgeverij Omniboek *Mohammed*. Voor *Wij, Europeanen* deed hij jarenlang uitgebreid onderzoek.

www.omniboek.nl

